

*Малиш Н.А.,
доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри економічної політики НАДУ*

Структурні показники та економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу України

Проаналізовано структуру природних ресурсів України. Надано економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу. Досліджено економічну політику держави в контексті ефективного управління природними ресурсами.

Ключові слова: природні ресурси, державне регулювання, економічний потенціал, структурні індекси.

Малыш Н.А. Структурные показатели и экономическая оценка природно-ресурсного потенциала Украины

Проанализирована структура природных ресурсов Украины. Осуществлена экономическая оценка природно-ресурсного потенциала. Исследована экономическая политика государства в контексте управления природными ресурсами.

Ключевые слова: природопользование, государственное регулирование, экономический потенциал, структурные индексы.

Malysh N.A. Structural indexes and economic evaluation of natural-resource potential of Ukraine

The structure of Natural resources of Ukraine is analyzed. Economic evaluation of natural resources was given. Economic policy in the context of effective management of natural resources was studied.

Key words: natural use, public regulation, economic evaluation, structural indexes.

Постановка проблеми. Економічний потенціал є узагальненою кількісно-якісною оцінкою наявних ресурсів, якими володіє країна та які використовуються або можуть бути використані в країні для забезпечення її соціально-економічного розвитку. Основними елементами економічного потенціалу є: природно-ресурсний, виробничо-технологічний, інвестиційний, науково-технічний, трудовий, інформаційний та потенціал управління. Природно-ресурсний потенціал – сукупність наявних природних умов і ресурсів, які впливають на економічну діяльність та використовуються чи можуть використовуватися в процесі виробництва матеріальних благ [1].

У структурі ресурсної складової варто виділити природні ресурси.

Запаси мінеральних ресурсів України оцінюються зарубіжними експертами у 8 балів за 10-бальною шкалою. Це означає, що Україна належить до головних мінерально-сировинних держав світу, і за запасами основних видів корисних копалин з розрахунку на одну особу посідає одне з перших місць у Європі. В надрах країни виявлено понад 200 видів корисних копалин, для видобутку яких відкрито близько 20000 родовищ. За даними НАН України, потреби нашої країни у природних ресурсах забезпечені таким чином (див. табл. 1).

За запасами нафти та газу Україна посідає четверте місце в Європі після Норвегії, Великобританії і Нідерландів. В Україні розміщені три нафтогазових регіони: Західний (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області), Східний (Полтавська, Сумська, Харківська та Чернігівська області) та Південний (Причорноморсько-Кримський). Промислові і прогнозовані запаси нафти в Україні залягають у Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області, Карпатській та

Причорноморській нафтогазоносних провінціях. На державному балансі нараховується 289 родовищ вуглеводнів. Експлуатується понад 4300 нафтових та газових свердловин. Потреби України за рахунок власного видобутку забезпечуються нафтою на 10–12%, а газом – на 20–22% [2].

Таблиця 1

Забезпеченість України в природних ресурсах*

Ресурс	%	Ресурс	%
Графіт	700	Гіпс	106
Каолін первинний	400	Вогнетривка глина	105
Ртуть	250	Цементна сировина	100
Бром	250	Вугілля	95
Сірка самородна	200	Газ природний	22
Манган	175	Солі калійні	12
Скляна сировина	167	Нафта	8
Сіль кухонна	150	Магnezити	0
Залізні руди	140	Боксити	0
Титанові руди	140	Апатити	0
Камінь будівельний	116		0

* За даними [2].

Природні умови, до яких належать клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення, можуть або гальмувати розвиток суспільного виробництва, або створювати додаткові умови для економічного зростання: нормальне зволоження, достатня річна сума додатних температур, родючість ґрунту [3].

Першість деяких країн у забезпеченості природними ресурсами (Росія, Китай, Бразилія та ін.) ще не свідчить про високий рівень їх економічного розвитку. За внутрішнім валовим продуктом (ВВП) на одну особу вони посідають відповідно 57-ме, 102-ге та 35-те місця у світі [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині в Україні виникає нагальна потреба в розв'язанні низки питань щодо формування, нарощування та ефективного використання природно-ресурсного потенціалу, усвідомлення яких як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні має поза сумнівом пріоритетне значення для забезпечення високого рівня економічної безпеки і збалансованого розвитку країни.

Економічні та екологічні проблеми використання природних ресурсів досліджували у своїх працях українські науковці: О.Бондар, М.Костриця, А.Мельник, Л.Мельник, А.Сердюк, М.Хвесик, С.Харічков.

Охорона і раціональне використання природних ресурсів в Україні регулюються відповідними нормативно-правовими актами природно-ресурсного законодавства: Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р., Кодексом України про надра від 27 липня 1994 р., Водним кодексом України від 6 червня 1995 р., Повітряним кодексом України від 4 травня 1993 р., законами України “Про охорону атмосферного повітря” у редакції від 21 червня 2001 р., “Про гідрометеорологічну діяльність” від 18 лютого 1999 р., “Про тваринний світ” від 13 грудня 2001 р., “Про рослинний світ” від 9 квітня 1999 р., “Про альтернативні джерела енергії” від 20 лютого 2003 р.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Практика державотворення і результати реалізації державної політики у сфері забезпечення сталого розвитку України впродовж останніх років засвідчила, що ці завдання вирішувались непослідовно, без належного теоретико-концептуального обґрунтування та призвели до знищення природно-ресурсного потенціалу, розбалансованості національної економіки та зростання загроз економічній безпеці.

Мета статті – дослідити структурні показники та надати економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу України, визначити напрями структурної перебудови економіки та ефективні механізми державного управління у контексті реформування національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Класифікація природних ресурсів залежить від поставленої мети. Природні ресурси – це елементи й сили природи, які можуть використовуватись у виробничій і невиробничій діяльності людини. Вони поділяються на такі:

- мінеральні, до яких відносять корисні копалини та мінерально-будівельну сировину. Мінеральні ресурси можуть поділятися на паливні, рудні й нерудні;

- земельні, серед яких виділяють типи ґрунтів, а також типи господарського використання земель: рілля, сінокоси й пасовища, ліси й чагарники, малопродуктивні землі тощо;

- водні, які поділяються на води Світового океану та води суходолу, які складаються з поверхневих вод (річки, озера, ставки, водосховища, болота, льодовики), підземних вод (ґрунтові та артезіанські);

- біологічні ресурси, що включають рослинний і тваринний світ;

- ресурси Світового океану, що перебувають у воді в розчиненому стані, на морському дні й під ним – у товщі земної кори;

- рекреаційні, що включають природно-кліматичні, бальнеологічні й заповідні;

- кліматичні й космічні, до яких відносять сонячну енергію, енергію вітру, внутрішнє тепло Землі, енергію хвиль, освітленість тощо.

За ступенем вичерпності природні ресурси поділяються на невичерпні й вичерпні. До невичерпних природних ресурсів відносять: сонячну енергію, внутрішнє тепло Землі, енергію вітру, води, до вичерпних природних ресурсів – ґрунт (1 см ґрунту відновлюється через 100 років), рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, воду.

До невідновних з погляду людства відносять корисні копалини й мінерально-будівельну сировину. Період їх відновлення у земній корі налічує десятки й сотні мільйонів років, що несумірне з життям людини. Зауважимо, що в найближчому майбутньому повністю вичерпається багато розвіданих запасів корисних копалин.

Розрізняють такі поняття: мінеральні ресурси, природні ресурси, сировина й корисні копалини. Мінеральні ресурси – це сукупність запасів корисних копалин у надрах Землі (району, країни, регіону, планети), придатних для використання у різних галузях господарства [3].

Корисні копалини – це мінеральні утворення в земній корі з певним хімічним складом і фізичними властивостями, які використовуються людиною в господарській діяльності. Корисні копалини посідають особливе місце серед природних ресурсів. За ступенем розвіданості та вивченості поклади корисних копалин поділяються на такі:

- докладно розвідані й передані в експлуатацію;

- попередньо розвідані з приблизним визначенням меж покладів;

- слабкорозвідані, частково з урахуванням екстраполяції;

- перспективні ресурси.

Корисні копалини розрізняються за якістю, глибиною залягання, вмістом корисного компонента у породі тощо.

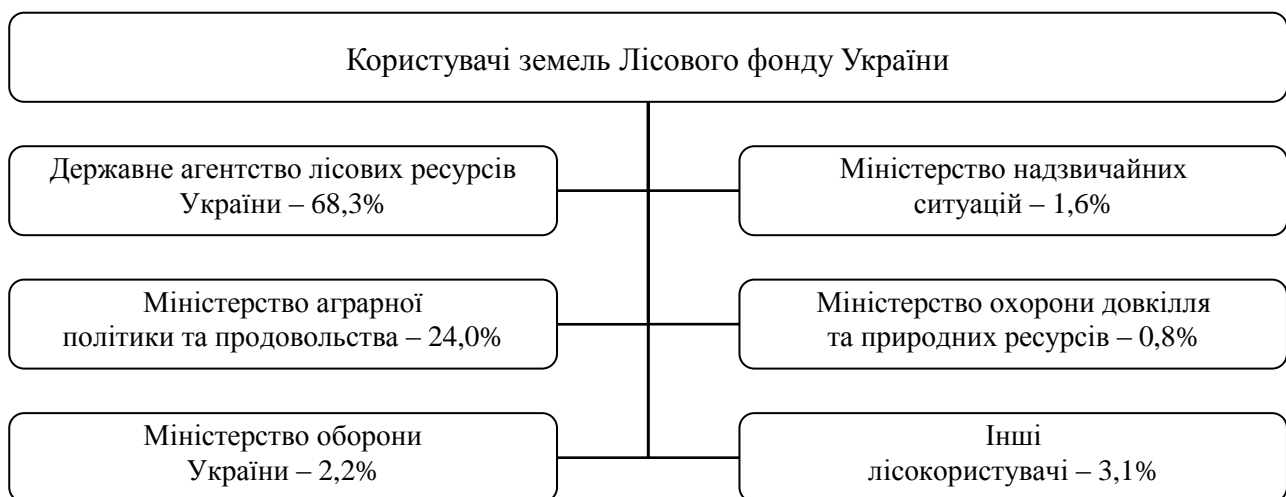
До природних ресурсів України зараховуються земельні, кліматичні, рекреаційні ресурси, рослинний та тваринний світ, ресурси Чорного та Азовського морів, корисні копалини, внутрішні води тощо.

Площа лісів становить 8,6 млн га: за їх рахунок Україна задовольняє 25% своїх потреб у деревині. Площа сільськогосподарських угідь налічує 41,8 млн га (з них – 33,2 млн га ріллі). Основні типи ґрунтів: сірі, лісові, чорноземні, дерново-підзолисті, бурі лісові.

Природним багатством України є її лісова флора та фауна. За даними державного обліку лісів, площа земель лісового фонду в Україні становить 10,8 млн га, з яких 9,5 млн га вкриті лісовою рослинністю. Лісистість (частка вкритих лісовою рослинністю земель у загальній площі території країни) становить 15,6% у 2004 та 15,9% у 2012 р. і є нижчою, ніж у багатьох країнах Європи. До того ж цей показник значно коливається в регіональному розрізі [4].

Для ведення лісового господарства землі лісового фонду надані в постійне користування (рис. 1): Державному агентству лісових ресурсів України – 68,3%; Міністерству аграрної політики та продовольства – 24,0%; Міністерству оборони України – 2,2%; Міністерству надзвичайних ситуацій – 1,6%; Міністерству охорони довкілля та природних ресурсів України – 0,8 та іншим лісокористувачам – 3,1% за інформацією 2009 р. [5].

Відповідно до нової редакції Лісового кодексу ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії: захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); експлуатаційні ліси.

Рис. 1. Відомчий розподіл земель Лісового фонду України

На виконання положень Концепції реформування та розвитку лісового господарства, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р., Держкомлісгоспом підготовлені пропозиції щодо внесення змін до Державної програми “Ліси України” на 2002–2015 роки”, затвердженої постановою Кабінету

Міністрів України від 29 квітня 2002 р. [6]. У проєкті змін до Державної програми “Ліси України” визначено основні напрями розвитку лісового господарства, серед яких – збільшення лісистості території в усіх природних зонах.

Передбачається за 8 років (2008–2015) створити 958,81 тис. га нових лісових насаджень та полезахисних лісових смуг на землях, які не були зайняті лісом. Відновлення лісів буде проведено на площі 292,813 тис. га. В результаті очікується досягнення рівня лісистості держави 17,3%.

За площею лісів, лісистістю території та запасами деревини Україну відносять до лісодефіцитних країн (табл. 2).

Таблиця 2

Лісистість країн Європи*

№ з/п	Країна	Загальна площа території країни, тис. га	Площа вкритих лісом земель, тис. га	Лісистість, у %
1	Швеція	45218	27264	60,3
2	Фінляндія	33814	21883	64,7
3	Франція	54919	15156	27,6
4	Іспанія	50596	13509	26,7
5	Німеччина	35702	10740	30,1
6	Туреччина	77945	9954	12,8
7	Італія	30132	9857	32,7
8	Україна	60355	9491	15,7
9	Польща	31268	8942	28,6
10	Норвегія	32376	8710	26,9

* За даними [5].

Закони України “Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” та “Про природно-заповідний фонд України” визначають вимоги щодо формування екологічної мережі України з метою збереження, відтворення та охорони природних комплексів, територій із природним станом ландшафтів.

Якщо країна має переваги у виробництві певного ресурсу або товару, вона повинна його експортувати. Наприклад, чільним експортним товаром (а всередині країни – промисловим) є: мідь для Чилі (46% експорту), Замбії (87%), Заїру (48%>); боксити – для Ямайки (57%), Суринаму (56%); залізна руда – для Мавританії (83%); нафта – для Венесуели, Брунею, Іраку тощо.

Іншим шляхом ідуть країни, які мають природні ресурси та вміють їх використовувати для розвитку власної економіки. Прикладом таких країн можуть бути Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія, ОАЕ. Джерелом їх процвітання стали родовища нафти й природного газу. Тепер там розвиваються й інші галузі промисловості, як-от нафтопереробка, енергомістка металургія, хімічна індустрія. Ці країни мають чималі валютні кошти і вкладають їх в економіку інших держав, купують нерухомість по всьому світі.

Основним природним ресурсом Швеції та Фінляндії є ліс. Завдяки йому ці країни стали провідними експортерами паперу, картону та інших продуктів переробки деревини.

Прикладом реалізації ефективної державної політики є Японія, яка, маючи лише 5% необхідних природних ресурсів і завозячи решту 95%, лідирує у виплавці сталі й

кольорових металів з їх подальшим експортом, в експорті продукції машинобудування, в лісовій та хімічній промисловості. Ще у 70-ті рр., прагнучи зменшити залежність японської економіки від імпорту ресурсів, держава спрямувала наукові ресурси на розробку енерго- та металомістких технологій. Чим вищий рівень розвитку виробництва у країні, тим менше вона залежить від ресурсного чинника. Саме цим керуються розвинені країни світу. Це стосується не лише сировини, а й природних умов – екстремальні природні умови становлять дедалі меншу перешкоду для розвитку аграрного сектору: у Сахарі рослинництво може розвиватися завдяки зрошенню, а за Полярним колом – у закритому ґрунті. Брак якогось ресурсу на земній поверхні може надолужуватися за рахунок покладів Світового океану. Натуральну сировину (деревину, метал) замінюють синтетичною (пластмаси тощо).

Економічний механізм природокористування можна розглянути як взаємозв'язок трьох структурних складових: планування раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля; фінансове забезпечення природокористування; стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища [7, с. 133].

Сутність планування раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля полягає: у встановленні нормативів плати і розмірів платежів за викиди і скиди забруднюючих речовин, розміщення відходів, а також за використання природних ресурсів; упровадженні лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів, а також використання природних ресурсів; державному програмуванні раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; формуванні кадастрів природних ресурсів; проведенні моніторингів запасів природних ресурсів та елементів навколишнього середовища, обліку природних ресурсів та природних умов.

Фінансове забезпечення природокористування можливе в разі вжиття таких заходів: стягнення плати за забруднення навколишнього середовища (екологічні збори, штрафи) та спеціальне використання природних ресурсів (ресурсні платежі); забезпечення міжбюджетних відносин щодо розподілу зборів за забруднення навколишнього природного середовища і платежів за спеціальне використання природних ресурсів; формування фондів охорони навколишнього природного середовища та відтворення й раціонального використання природного та ресурсного потенціалу; екологічне страхування; торгівля ліцензіями; відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів; удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних чинників [7, с. 133].

Висновки. Природні умови та ресурси справляють істотний вплив на галузеву структуру економіки країни та види виробництва, що залежать від природних умов, а є такі, які від них не залежать. Наявність природних ресурсів (лісових, водних, земельних, рекреаційних), а також корисних копалин може бути поштовхом для розвитку економіки країни. Яким чином розпоряджатися цими ресурсами – залежить від професійності уряду країни.

Нинішній етап розвитку цивілізації характеризується тим, що дедалі більша частина природних умов перетворюється на природні ресурси. Сьогодні сонячне тепло, внутрішнє тепло Землі, опади, клімат і рельєф частіше розглядаються як природний ресурс, а не як природні умови для життєдіяльності людини.

Проблеми енергозбереження та низької ефективності використання власних природних та паливно-енергетичних ресурсів набувають особливої гостроти, оскільки

енерговитрати в собівартості продукції є високими, що, у свою чергу, позначається на низькій конкурентоспроможності українських товарів.

Перспективи подальших розвідок. Прогресивним напрямом використання природно-ресурсного потенціалу є ресурсозбереження. Предметом подальшого дослідження мають стати міжнародні природні ресурси, оскільки багато природних ресурсів не належать якійсь конкретній країні, а є спільними.

Список використаних джерел

1. Національна економіка : навч. посіб. / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович] ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2012. – 463 с.
2. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bookdn.com/book_274.html
3. Розміщення продуктивних сил : підручник / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенов та ін. ; за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 1998. – 501 с.
4. *Малиш Н. А.* Ефективні механізми формування державної екологічної політики : монографія / Н. А. Малиш. – К. : К.І.С., 2011. – 348 с.
5. Матеріали сайту Міністерства охорони довкілля та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/documents>
6. Про затвердження Державної цільової програми “Ліси України” на 2010–2015 роки” : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2009 р. № 977 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 72. – С. 5. – Ст. 2475.
7. *Данилишин Б. М.* Економіка природокористування / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Кондор, 2010. – 465 с.